

Kangelane ja kaabakas: kuulsad kuningad muistse Lähis-Ida ja Kreeka pärimustes

Mait Kõiv

Küllap on pea kõigis ühiskondades räägitud lugusid möödunust, olgu siis müütilisest algajast, mil maailm ja jumalad alles loodi, või lähemast minevikust, millest kõneldu võib paista reaalse ajaloo kajastusena. Traditsioonilistes kultuurides kandus see pärimuskompleks edasi suuliselt. Ka siis, kui kirjakunsti tulek võimaldas lugusid järk-järgult üles tähendada, ei kaotanud suuliselt edastatav tähtsust ja minevikust kõnelevad tekstid ammutasid tõenäoliselt veel kaua ainekust suulisest pärimusest. Selle kõrval sai eeskuju võtta ka juba üleskirjutatust, ent kuna enamikule inimestest jäi kirjakuultuur võõraks, siis pole kahtlust, et ühiskonna peamine infoallikas ja kollektiivse mälu kandja oli veel kaua suuline suhtlus.

Lood, mida jutustati ja kuulati, pidid olema mitte üksnes olulised ja huvitavad, vaid ka meelde jäävad. Nad omandasid edasirääkimisel sageli stereotüüpse ilme, sest rääkijad vormisid informatsiooni harjumuspärase struktuuri järgi, mis aitas teavet meeles pidada ja reprodutseerida. Nagu järgnevatki ilmneb, kujunesid loomustrid eri kultuurides üsna sarnasteks ja olid sarnased nii müütide kui ka vähemalt näiliselt ajalooliste lugude puhul.¹ Seetõttu näib väidetav ajalugu sageli kas otsese müüdimugandusena või on vähe-

malt kujundatud mütoloogiliste eeskujude najal. Loomulikult ei saa selliseid lugusid võtta korrektse ajaloolise tõena. Teisalt pole kahtlust, et vahel kajastavad nad, olgu või kaudselt, kunagi aset leidnud sündmusi. Siit tuleneb ka varase ajaloo uurijaid tihti puudutav küsimus, mille üle järgnevalt kolme omal ajal kuulsat dünastiat käsitleva pärimuse põhjal arutletud: kuidas mütoloogiliselt vormitud lood lähedastes kultuurides üksteist vastastikku mõjutades kujunevad ja kuidas nad modifitseerivad ajaloolist reaalsust.

Kolm dünastiat

Järgnev arutelu vaatab pärimust kolme vaeeldamatult ajaloolise dünastia kohta Mesopotaamias, Pärsias ja Kreekas. Need on esimese Mesopotaamia suurriigi Akkadi kuningad 24.–23. sajandil e.m.a.², kelle seas tõusevad esile riigi rajaja Sargon ja tema pojapoeg Naram-Sin, 6. sajandil Pärsia impeeriumi rajanud Kyros ja tema poeg Kambyzes, ning neist veidi varasemad, juba 7. sajandil Kreekas Korintose linnriigis valitsenud türannid Kypselos ja tema poeg Periandros. See kahtlemata subjektiivne valik tuleneb asjaolust, et nende dünastiate lood näitavad, vähemalt siinkirjutaja meelest, selgelt üht teistelgi juh-

¹ Loomustrite kohta mütoloogias ja folklooris vt. nt.: A. Olrik. Epic laws of folk narrative. – A. Dundes (Ed.). The study of folklore. London, 1965, lk. 129–141; V. Propp. Morphology of the folktale. London, 1968; tüüpilise kangelasloo kohta: O. Rank. The myth of the birth of the hero and other writings (Ed. P. Freund). New York, 1959, eriti lk. 1–96; Lord Raglan. The hero. A study in tradition, myth, and drama. London, 1936, eriti lk. 178–208; *idem*, The hero of tradition. – A. Dundes (Ed.). The study of folklore. London, 1965, lk. 142–157. Müüdi ja folkloori loomotiivid leiab summeeritult: S. Thompson. Motif-Index of folk literature. Copenhagen, 1–6, 1955–1958.

² Kõik järgnevad daatumid on e. m. a.

Mesopotaamia. Autori joonis

Valitseja pronkspea hilisemast Assüüria pealinnast Niinivist, mis arvatavasti kujutab Sargonit või Naram-Sini (23. sajandist).

tudel ilmnevat mustrit, või pigem mustrite kombinatsiooni, millele on küll osutatud üksikjuhtudel,³ kuid mille üldisust pole, võib-olla tema näilise endastmõistetavuse tõttu, ajaloo käsitlustes otseselt esile toodud.

Akkadi kuningad Sargon ja Naram-Sin

Akkadi dünastia on neist kolmest kaasaegsete allikate valgusel kõige paremini tuntud, sest hilisemate ärakirjade kaudu on teada mitmeid toonaste kuningate raidkirjatekste.⁴ Seetõttu pole kahtlust, et Sargon (Šarru-kin – „tõeline kuningas“; Sargon on kreekakeelne mugandus) kukutas võimult enne teda tervet Sumerit valitsenud Umma ja Uruki kuninga Lugalzagesi, alistas Sumeri oma võimule ja rajas selle põhjapiiril uue pealinna Akkadi. Ta kinnitas, et tema leival oli 5400 sõjameest, et ta vallutas mitmeid maid ja jõudis alumisest merest

(Pärsia lahest) ülemise mereni (Vahemereni). Sargon pärandas riigi poegadele Maništušu'le ja Rimuš'ile, kellelt omakorda päris võimu Naram-Sin. Viimane pidi valitsusaja algul suruma maha suure ülestõusu, kuid laiendas siis vanaisa rajatud impeeriumi veelgi ning lasi teadaolevalt esimese Mesopotaamia kuningana alamail end jumalana austada. Tema poja Šar-kali-šarri ajal aga riik nõrgenes ja peagi seejärel langes Sumer põhjapoolsetelt mägialadelt sisse tunginud Guti rahva võimu alla, mis tähistas Akkadi impeeriumi lõppu. Vähem kui 100 aastat hiljem ühendati Sumer taas Uri kuningate (tuntud kui Uri III dünastia) võimu alla.⁵

Hilisem pärimus, mida tunneme alates Uri III dünastia ajast (21. sajandist), kuid enamasti veel hiljem kirjutatud kirjanduslike kompositsioonide kaudu, annab märksa detailsema ja värvikama pildi.⁶ Sargoni kohta

³ Vt. allpool, viide 20.

⁴ Vt. D. Frayne. Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods. Vol. 2, Toronto–Buffalo–London, 1993. Ülevaate tähtsamatest tekstidest annab: B. Studevent-Hickman, C. Morgan. Old Akkad period texts. – M. W. Chavalas (ed.). Ancient Near Eastern texts: Historical sources in translation. Blackwell, 2006, lk. 17–21. Vt. lähemalt: A. Westenholz. The old Akkadian period; history and culture. – W. Sallaberger, A. Westenholz. Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit. Göttingen, 1999, lk. 17–117, eriti lk. 29–59.

⁵ Akkadi perioodi ajaloo ja Ur III dünastia tõusu kohta vt. lähemalt A. Westenholz. The Old Akkadian period (viites 4); A. Kuhrt. The ancient Near East c. 3000–330 BC. Vol. I, London–New York, 1995, lk. 44–58; G. J. Selz. Sumerer und Akkader: Geschichte – Gesellschaft – Kultur. München, 2005, lk. 63–93; V. Sazonov. Vergöttlichung der Könige von Akkade – Beihefte zur Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft. 374, 2007, lk. 325–342; M. Liverani. Ancient Near East. History, society and economy. London–New York, 2014, lk. 133–160; P. Espak. Sumeri vabastaja kuningas Utu-hegal, jumaliku õigluse taastaja. – Tuna 2013, nr. 2, lk. 7–15.

teatab üsna hilistelt (8.–6. sajandist) savitahvlitelt tuntud lugu, et tema ema oli preestrinna, kuid isa teadmata, et ema sünnitas ta salaja, saatis tõrvatud korvi Eufratti mööda allavett, kus veekandja Akki ta oma hoole alla võttis ja temast aedniku tegi. Siis armastas teda Ištar (armastuse ja sõjajumalanna) ning temast sai kuningas.⁷

Ühest märksa vanemast tekstist (umbes 18. sajandist) loeme täiendavat lugu. Sargoni isa Laibum on siin nimepidi nimetatud, kuid tulevase valitseja sünnijärgsest hülgamisest pole juttu (mis võib tuleneda ka savitahvli katkendlikkusest). Seevastu kuuleme, et Sargon oli Sumeri põhjaosa võimsaima linnriigi Kiši kuninga Ur-Zababa veinikallaja. Sargon nägi unes, kuidas üks noor naine – tõenäoliselt jumalanna Inanna (sumeri vaste akkadi Ištarile) – uputas Ur-Zababa (vere)merre. Kui Ur-Zababa sellest kuulis, püüdis ta ennet enda kasuks tõlgendada, nii et uppuja oleks Sargon, mitte tema ise, ent otsustas siiski noore veinikallaja hukatusse saata. Kuid Inanna päästis Sargoni, keelates tal siseneda majja, kus kangelast Ur-Zababa korraldusel surm oodanuks, mistõttu kuningas pidi ohustajast vabanemiseks uue katse ette võtma. Sedapuhku saatis ta Sargoni Uruki kuninga Lugalzagesi juurde, andes talle seks puhuks leiutatud kinnises saviümbrikus kaasa tahvlid instruksiooniga selle tooja tappa. Edasine jääb meile teksti katkendlikkuse tõttu teadmata, kuid näib, et mingit rolli järgnevas mängis Lugalzagesi naine ja me võime olla kindlad, et kõik lõppes nii Ur-Zababa kui ka Lugalzagesi kukutamise ning Sargoni võimuletõusuga.⁸

Veel ühes versioonis, sedapuhku pärit 18. sajandi Anatooliast Kaneši linnast leitud Assüüria savitahvilt, nimetab Sargon (minavormis) suurustavalt 70 enda vallutatud linna ja oma sõjameestele korraldatud hiigelpidusööki,⁹ mis võib haakuda kuninga enda raid-

Naram-Sini võidusammas, püstitatud pärast suure ülestõusu mahasurumist. Sarvedega kroon märgib valitseja jumalikkust. Repro

⁶ Tekstid on publitseerinud J. G. Westenholz. *Legends of the kings of Akkade. The texts.* Winson Lake, Indiana, 1997. Vt. ka: M. Haul. *Stele und Legende. Untersuchungen zu den keilschriftlichen Erzählungen über die Könige von Akkade.* Göttingen, 2009. Hea ülevaate pärimusest ja selle allikalisest baasist annavad: J. G. Westenholz. *Historical events and the process of their transformation in Akkadian heroic traditions.* – D. Konstan, K. A. Raaflaub (ed.). *Epic and History.* Malden–Oxford–Chichester, 2010, lk. 26–50; P. Michalowski. *Early Mesopotamia.* – A. Feldherr, G. Hardy (Ed.). *The Oxford History of Historical Writing. Vol. I,* Oxford, lk. 5–28; *idem.* *The presence of the past in the early Mesopotamian writings.* – K. Raaflaub (Ed.). *Thinking, Recording, and Writing History in the Ancient World.* Malden–Oxford–Chichester, 2014, lk. 144–168.

⁷ ANET lk. 119; J. G. Westenholz. *Legends ...* (viites 6), lk. 36–49; B. Studevent-Hickman, C. Morgan. *Old Akkad period texts* (viites 4), lk. 22–25. Põhjalikema käsitluse Sargoni sünnilegendist esitab B. Lewis. *The Sargon legend: A study of the Akkadian text and the tale of the hero who was exposed at birth.* Cambridge MA, 1980.

⁸ J. S. Cooper, W. Heimpel. *The Sumerian Sargon legend.* – *JAOS* 103, 1983, lk. 67–82.

⁹ B. Alster, T. Oshima. *Sargonic dinner at Kaneš: the old Assyrian Sargon legend.* – *Iraq* 69, 2007, lk. 1–20.

kirjast tuntud kinnitusega 5400 tema leiba söönud sõdurist.

Sel moel võimule tulnud, sai Sargonist tõeliselt vägev valitseja. Mitmes variandis säilinud poeemid jutustavad tema kui jumalate lemmiku vallutusretkedest mitme maa vastu, mis ulatusid selgelt kaugemale, kui kuninga enda ülistustekstid lubaksid seda arvata.¹⁰ Temast sai heeros, kes kehastas järgneval paaril aastatuhandel kuningaideaali valitsejaile ning küllap püsis legendaarsena ka lihtrahva mälus.¹¹

Sargoni poegade Maništušu ja Rimuš'i kohta ei teata hilisem pärimus midagi – neid justkui poleks olnudki.¹² Tema pojapoeg Naram-Sin aga ilmneb vastuolulise kujuna. Ühelt poolt on meieni jõudnud lugusid tema võidukatest sõjaretkedest jumalate toel, mis vähemalt ühel korral päädisid templi rajamisega ning kiitusega kuninga õiglusele.¹³ Naram-Sin'i endagi tekstidest tuntud suurest ülestõusust kuninga vastu sai hilisemas käsitluses Kiši linna ja tema arvukate liitlaste tänamatu, kuid kokkuvõttes edutu katse nurjata Akkadi kuningate õiglast võimu, kus ühes

variandis toodi ülestõusu juhina mängu ka barbaarsete gutide kuningas, kuigi kaasaegsete tekstide järgi ohustasid gutid Mesopotaamiat tõsisemalt alles Pärast Naram-Sini surma.¹⁴

Teisalt aga ilmneb Naram-Sin arrogantse ja jumalakartmatuna. Niinimetatud Kutha legend (nimetus tuleb sellest, et tekst väidab end olevat Kutha linnast pärit raidkiri) esitab Naram-Sini hoiatava näitena hukatuslikust ülbusest, kuid laseb valitsejal lõpus end parandades siiski edu saada. Kuninga ja kogu ilma vastu tõusis ürgkoletise Tiamati imetatud kanakereliste ja kaarnapäiste kreatuuride hiigelarmee seitsme kuninga juhtimisel. Naram-Sin otsustas enesekindlalt ja jumalate ebasoodsaid endeid eirates väed koletistele vastu saata, kuid kolmel korral järjest hävitati tema sõjajõud viimse meheni. Nüüd tunnistas kuningas oma eksitust, tõi jumalaile kohaseid ohvreid, kuulas ennustuspreestrite nõu ja suutis seetõttu vaenlast võita. Lõpuks kutsus ta tulevasi valitsejaid omaenda kurvast kogemusest õppust võttes jumalakartlikkusele ja mõõdukusele.¹⁵

¹⁰ See eepiline pärimuskompleks on tuntud kui „Res Gestae Sargonis“ (Sargoni teod), kuhu kuulusid mitmed kirjanduslikud kompositsioonid: „Sargon – lövi“, mis jutustab valitseja võitlustest ida pool – Eelami aladel ja seedrimetsas; „Sargon – vallutaja-heeros“ ja „Sargon võõrastel maadel“, mis räägivad loodepoolse Simurru riigi vallutamisest; „Sargon – kuningas lahingus“, mis kirjeldab kaupmeeste õhutusel ette võetud sõjaretket Purušanda riigi vastu Anatoalias. Vt. J. G. Westenholz. *Legends ...* (viites 6), lk. 57–139; J. G. Westenholz. *Historical events* (viites 6), lk. 27–28; osaliselt esitab selle pärimuse ka: B. Studevent-Hickman, C. Morgan. *Old Akkad period texts* (viites 4), lk. 25–29. Erinevuse pärimuses kirjeldatu ja Sargoni enda tekstides ilmneva vahel toob hästi esile: M. Liverani. *Ancient Near East* (viites 5), lk. 133–145, 148–153.

¹¹ Sargoni kui arhetüübi kohta vt. nt. H. D. Galter. *Sargon der Zweite. Über die Wiederinszenierung von Geschichte.* – R. Rollinger, B. Truschneegg (Hrsg.). *Altertum und Mittelmeerraum: Die Antike Welt diesesits und jenseits der Levante.* Stuttgart, 2006, lk. 279–302, eriti 279–280.

¹² Tähelepanuväärsel moel osutavad mitmed tekstid, et ei Maništušu ega Rimuš olnud Ur III perioodil päriselt unustatud (vt. J. G. Westenholz. *The memory of the Sargonic kings under the third dynasty of Ur.* – P. Michalowski (ed.). *On the Third Dynasty of Ur. Studies in honor of Marcel Sigrist.* Boston, 2008, lk. 251–260), kuid seostatud ajaloolisest narratiivist jäid nad välja.

¹³ „Naram-Sin ja Apišali isand“ kirjeldab Naram-Sin'i kui lõviga võrreldavat kuningat konfliktis Apišali riigi anonüümse valitsejaga; poeemis „Erra ja Naram-Sin“ võitleb kuningas Kutha linna jumala Erra toel peajumal Enlil'i toetatud vaenlaste vastu, poeem lõpeb templi rajamisega ja kiitusega kuninga õiglusele; „Naram-Sin'i surmaeleegia“ ülistab kuningat postuumselt. Vt. J. G. Westenholz. *Legends...* (viites 6), lk. 173–220; J. G. Westenholz. *Historical events* (viites 6), lk. 28–29.

¹⁴ Naram-Sini oma tekstide järgi võitis ta ülestõusnute vastu ühe aastaga üheksa lahingut, mille järel alamad palusid tal hakata jumalaks ja rajasid talle templi (vt. B. Studevent-Hickman, C. Morgan. *Old Akkad period texts* (viites 4), lk. 20–21). Hilisem, mitme eri ajast pärit savitahvli vahendusel tuntud „Suur ülestõus Naram-Sin'i vastu“ arendas seda süžeed loominguliselt edasi, säilitades seejuures loo põhipunktid. Vt. J. G. Westenholz. *Legends ...* (viites 6), lk. 221–261; J. G. Westenholz. *Historical events* (viites 6), lk. 29, 31–33. Gutide sissetungi kohta vt. A. Kuhrt. *The ancient Near East* (viites 5), lk. 56–58; G. J. Selz. *Sumerer und Akkader* (viites 5), lk. 72–81; M. Liverani. *Ancient Near East* (viites 5), lk. 153–154.

¹⁵ Vt. J. G. Westenholz. *Legends...* (viites 6), lk. 263–367; B. Studevent-Hickman – C. Morgan. *Old Akkad period texts* (viites 4), lk. 32–40.

Veel radikaalsema pildi Naram-Sin'i hukutavast arrogantsist annab Uri III dünastia ajal, seega napilt sajad pärast kuninga valitsusaega komponeeritud „Akkadi needus“. Siit loeme, et jumalate kuningas Enlil otsustas seni õitsvalt Akkadilt oma soosingu ära võtta. Kui unenägu sellest Naram-Sin'ile teada andis ja ka ohvriended halba töotasid, otsustas ta jumalale vastu astuda ja rüüstas oma vägedega Enlili peatempli Ekuri. Raevutsev Enlil saatis mägedest maad laastama inimmoistuse, kuid koera instinktide ja ahvi välimusega metsikud gutid, kelle sissetung tõi kaasa üldise kaose ning viletsuse. Jumalad palusid Enlili karistada Akkadit samas mõodus, nagu selle kuningas oli rüvetanud Enlili koda. Nii sündiski ja taevasse needus tõi kaasa Akkadi languse.¹⁶

Esitatud pilt on selgelt ebaajalooline, mitte ainult selles mõttes, et vaikib maha Naram-Sini järglasena valitsenud Šar-kali-šarri ja paigutab tolle valitsusele järgnenud gutide sissetungi juba Naram-Sini aega, vaid ka seetõttu, et kujutab Naram-Sini Ekuri templi hävitajana, kuigi kuninga enda tekstid ei jäta kahtlust tema hoolitsusest Enlili peatempli edendamise eest.¹⁷ Tõenäoliselt on „Akkadi needuse“ näol tegu Uri III dünastia kuningate huvidest lähtuva propagandaga, mis esitas eelnenud Akkadi impeeriumi langusele lihtsustatud ning eksitava põhjenduse, näidates seda jumalate karistusena Naram-Sini pühadusteotuse eest ja õigustades seega Uri

kuningate endi ülemvõimu pärast gutide väljatõrjumist.¹⁸ Tähelepanu väärib aga, et süüdlaseks tehti mitte viimane kuningasvalitseja Šar-kali-šarri, vaid tema vägev eelkäija Naram-Sin.¹⁹ Kogu hilisem tähelepanu koondus seega kahele suurkujule: riigi rajajale Sargonile, keda mäletati perfektse kangelasena, ja tema pojapojale Naram-Sinile, kes jäi kollektiivsesse mällu kui võimas kuningas, kelle ülbuse ja jumalakartmatus riigile järgneva huku tõi.²⁰

Pärsia kuningad Kyros ja Kambyse

Akkadist üle poolteise aastatuhande hiljem esile tõusnud Pärsia impeeriumi kaht esimest kuningat võib vaadata omaette dünastiana, sest riigi rajaja Kyrose poja ja järglase Kambyse surmale järgnes kodusõda, kust võitjana väljunud Dareios I pärines valitsejasoo kaugest kõrvalliinist ja tõi seega võimule juba uue perekonna. Kaasaegseid allikaid toonaste sündmuste kohta on vähe. Kahest Babüloonia tekstist loeme, et Pärsia (õigemini Anšani)²¹ kuningas Kyros (Kuruš)²² oli Iraanis valitsenud Meedia kuninga Astyagese (Ištu-megu) noor sulane, kes tolle vastu mässu tõstis. Saame teada, et aastal 550 läks Astyages suure armeega Kyrose vastu, kuid tema vägi läks vastase poole üle ja Astyages langes Kyrose kätte. Kuuleme teistestki Kyrose võitudest, eelkõige Babüloonia vallutamisest aastal 539.²³ Viimast ülistas oma kuulsas silinderraidkirjas ka

¹⁶ J. Cooper. The curse of Agade. Baltimore, 1983; J.-J. Glassner. La chute d'Akkadé: l'événement et sa mémoire. Berlin, 1986, Naram-Sinist maalitud pildi kohta eriti lk. 77–85. M. Haul. Stele und Legende (viites 5), lk. 305 oletab, et „Akkadi needuses“ Enlili poolt Naram-Sinile osutatud ebasoosing võis mesopotaamlaste arvamuse kohaselt tuleneda sellest, et kuningas lasi pärast suure ülestõusu mahasurumist end jumalaks kuulutada.

¹⁷ J.-J. Glassner. La chute d'Akkadé (viites 16), lk. 71–72; P. Michalowski. Early Mesopotamia (viites 6), lk. 17; idem, The presence of the past (viites 6), lk. 157.

¹⁸ „Akkadi needuse“ komponeerimise tõenäoliste tagamaade kohta vt.: J. Cooper. The curse of Agade (viites 16) lk. 8–11; J. G. Westenholz. The memory of the Sargonic kings (viites 12), lk. 251–253; P. Michalowski. Early Mesopotamia (viites 6), lk. 16–17; idem, The presence of the past (viites 6), lk. 156–157.

¹⁹ Nagu osutab tõenäoliselt Ur III dünastia ajal komponeeritud Sumeri kuningate nimekirj, püsis Šar-kali-šarri ajaloolises mälus viimase Akkadi kuningana, kuid süü dünastia languse eest pandi Naram-Sinile. Vt. J.-J. Glassner. La chute d'Akkadé (viites 16), lk. 87–88.

²⁰ Sargoni ja Naram-Sini vastandlikku kujutamist pärimuses on esile toonud näiteks: J.-J. Glassner. La chute d'Akkadé (viites 16), lk. 93; M. Liverani. Ancient Near East (viites 5), lk. 150.

²¹ Anšan oli Edela-Iraanis paiknenud Eelami riigi üks keskusi, millest sai lähtekoht järgnevalt esile tõusnud Pärsiale.

²² Olen üldist tava järgides eelistanud kreekapäraseid nimevorme originaalsetele (toodud sulgudes).

²³ Tegemist on kahe Babüloonia tekstiga (kuningas Nabonaidi kroonika ja nägemus), mille ingliskeelse kommenteeritud tõlke on publitseerinud J.-J. Glassner. Mesopotamian Chronicles. Atlanta, 2004, lk. 232–238; A. Kuhrt. The Persian Empire [A Corpus of Sources from the Achaemenid Period]. London–New York, 2007, 3. nr. 1, 6, lk. 50–57.

Pärsia suurriik. Autori joonis

Kyros ise.²⁴ Muu hulgas ilmneb sealt, et juba siis seisis tema kõrval troonipärija Kambyses (Kambūdšiya).²⁵ Teistest Pärsia ja Egiptuse tekstidest selgub, et võimule tulles vallutas Kambyses Egiptuse, kuid suri peagi, siis kui Aasias oli tema vastu puhkenud suur ülestõus. Sellest teatab oma kuulsas Behistuni raidkirjas järgnevalt võimu võtnud Dareios (Darayavauš), kinnitades sedagi, et Kambyses oli eelnevalt tapnud oma venna Bardia.²⁶

Sootuks põhjalikumalt räägivad kõigest sellest hilisemad Kreeka ajaloolased, eriti 5. sajandi teisel poolel kirjutanud Herodotos ja mõned aastakümned hilisem Ktesias. Viimane oli arstina Pärsia kuninga teenistuses ja võis seega tunda hästi sealseid pärimusi. Kuid erinevalt Herodotosest pole Ktesias „Pärsia ajalugu“ meieni jõudnud, vaid on teada üksnes hilisemate autorite refereeringute

(niinimetatud fragmentide) vahendusel.²⁷

Herodotose loo järgi oli Kyros Meedia kuninga Astyagese tütrepoeg. Kuningas nägi unes, et tütar urineeris sedavõrd, et ujutas üle kogu Aasia, ja kuna see töötas halba, siis andis tütre naiseks endast madalamast soost ja seega ohutuna näivale pärslasele. Uus unenägu tütre sugulundeist võrsuvast ja tervet Aasiat varjutavast viinamarjaväädist aga sundis teda juba rasedat tüdart koju tagasi kutsuma, ning kui too Kyrose ilmale tõi, andis Astyages oma õukondlasele Harpagosele käsu laps tappa. Harpagos aga ei sõandanud kuninga meelemuutuse kartuses tegu ise teoks teha, vaid delegeeris selle karjusele, kes aga oma naise nõul vastündinu ellu jättis, tuues selle asemel Harpagosele mahamatmiseks omaenda äsja surnult sündinud poja. Nii kasvas Kyros karjuse ja tolle naise lapsena.

²⁴ A. Kuhrt. The Persian Empire (viites 23), 3. nr. 21, lk. 70–74. H. Schaudig. Die Inschriften Nabonaid von Babylon und Kyros' des Großen samt den in ihrem Umfeld entstandenen Tendenzschriften. Münster, 2001, lk. 550–665; R. Schmitt. Die altpersischen Inschriften der Achemenidenzeit. Editio minor mit deutscher Übersetzung. Wiesbaden, 2009, lk. 36–96.

²⁵ A. Kuhrt. The Persian Empire (viites 23), nr. 1 rida 24–25, lk. 51; nr. 21 rida 27, lk. 71.

²⁶ Sealsamas, 5. nr. 1. Kambysest puudutav: §10–11. Pärsia ajaloo kohta Kyroset Dareioseni vt. A. Kuhrt. The ancient Near East (viites 5), II, lk. 656–667; P. Briant. From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire. Winona Lake, Indiana, 2002, lk. 31–138.

²⁷ Ktesias fragmentid on publitseerinud: F. Jacoby FGrHist III C 688; D. Lenfant. Ctésias de Cnide: la Perse; L'Indie; autres fragments. Paris, 2004.

Kambyses Egiptuse
kuningat alistamas.
Kujutis Pärsia pitsatilt
umbes aastast 500.

Naise nimi olnud Spako, mis Herodotose järgi tähendas pärsia keeles koera. Seetõttu olevat pärslastel olnud ka pärimus, et Kyrost toitis emakoer.²⁸

Kui Kyros oli kümneaastane, valisid külapoisid ta oma kuningaks. Selles ametis lasi ta nüpeldada üht mänguseltskonda kuulunud, kuid allumatut õukondlase poega ja too kaebas isale, kes omakorda Astyageselt vägivaldse karjusepoja karistamist nõudis. Kyros toodi Astyagese palge ette ja kuningas tundis ta endale sarnaste joonte järgi ära. Kohale toodud karjus ja Harpagos pidid tapaülesande täitmatajätmise üles tunnistama. Ent kuna ennustajad-maagid kuulutasid, et Kyrose kuningaks valimisega poiste poolt olid kurjakuulutavad ended juba täitunud ja tütrepojust pole seega enam ohtu karta, siis otsustas Astyages Kyrose ellu jätta ning saatis ta vanemate juurde Pärsiasse. Harpagosele aga maksis ta kätte, lastes tolle teismelise poja tappa ja serveerides liha pahaaimamatule isale.²⁹

Juba täisikka jõudnud Kyrosele saatis kätemaksuhimuline Harpagos salajase sõnumi, milles ohutas Astyagese vastu mässu tõstma. Et pärslasi oma nõusse saada, kutsus Kyros nad kokku, lasi ühel päeval tööd rügada, kostitas järgneval küllusliku pidusöögiga ja küsis siis, kas neile meeldib pigem meedlasi orjata, nagu esimesel päeval, või nende

üle valitsedes hüvesid nautida, nagu teisel. Sel moel üles ohutatud pärslastega astus ta Astyagese vastu välja. Viimane saatis vastu oma väe Harpagose juhtimisel, kuid et too oli eelnevalt meedlasi reetmisele ohutanud, läks osa väest Kyrose poole üle ja teised põgenesid. Astyages langes Kyrose kätte ja pärslane tõusis Aasia valitsejaks.³⁰

Ktesiasse üksikasjus vägagi erinevas versioonis ei kuule me midagi katsetest vastsündinud Kyrost tappa. Ka polnud Kyros Astyagesega mingil moel suguluses, vaid pärines vaesest Pärsia perest, kus isa oli röövel ja ema karjane, ning poeg andis end vaesuse tõttu orjana ühe kuningalossi hooldaja hoole alla. Algul töötas Kyros välioludes, võib-olla aednikuna, kuid edutati siis siseruumidesse, kus sai esmalt lambikandjaks ja seejärel kuninga veinikallajaks. Kui Kyrose lapsendanud vana veinikallaja suri, päris noormees kogu tema varanduse ning tõusis Meedia riigis kõrgeks aukandjaks, mis lubas tal edutada ka oma vaeseid vanemaid, määrates isa kodupiirkonna asevalitsejaks.

Nüüd jutustas ema talle unenäost, mida oli rasedana näinud ja milles ta urineerides ujutas üle terve Aasia, nii nagu Herodotose järgi oli teinud Astyagese tütar kuninga unenäos. Kaldea targad kuulutasid selle põhjal Kyrose võimuletõusu ja viimane otsustas unenägu

²⁸ Herodotos 1.107–113; Kyrose väidetav toitmine koera poolt: 1.122.3.

²⁹ Herodotos 1.114–121.

³⁰ Herodotos 1.123–129.

Astyagese eest varjata, sest kartis kuninga vastumeetmeid. Ühtaegu võttis ta aga nõuks ende teoks teha ja Astyagese võimult tõugata. Ent kuningas sai unenäost siiski teada ja ründas ise Pärsias resideerivat Kyrost. Kolmest järjestikusest ja vahelduva eduga lahingust, millest viimane peeti Pärsia pealinna Pasargadai külje all, väljus võitjana Kyros ja võttiski seega Astyageselt võimu. Peagi abiellus ta ka tolle tütreaga, olles eelnevalt hukanud tema eelmise abikaasa – ühe Meedia üliku.³¹

Saanud sel moel nii pärslaste kui ka meedlaste kuningaks, asus Kyros sõjaretkedele, mida Herodotos ja teised antiikautorid detailselt kirjeldasid. Ta vallutas Anatoolia ja Babüloonia, kuid sõjaretk Kesk-Aasiasse lõppes lüüasaamise ja surmaga.³²

Kyrose poeg Kambyses jätkas võimule tõustes isa vallutusi ja ründas Egiptust, millest saame põhjaliku ülevaate Herodotose vahendusel. Herodotose järgi löid pärslased Egiptuse kuninga Psammenitose väe Niiluse delta piiril puruks, vallutasid lühikese piiramise järel Memphise ja vangistasid Psammenitose. Kohe seejärel hakkas ilm-nema Kambyse arutu julmus. Esmalt teotas ta avalikult Psammenitose ja Egiptuse ülikute tütreid, lasi hukata Psammenitose poja (Egiptuse ülikute poegade osas jõudis ta ümber mõelda) ja seejärel ka Psammenitose enda – seda, tõi küll, egiptlase enda süü tõttu, nagu Herodotos möönis. Lisaks lasi ta avada Egiptuse eelmise valitseja Amasise hauakambri, kuninga surnukeha avalikult rüvetada ja seejärel põlema panna. Järgnesid arutud sõjaretked Etioopia ja Sahaara kõrbes paikneva Zeus Ammoni (Egiptuse Amoni) pühamu vastu, mis mõlemad katastroofiliselt läbi kukkusid. Etioopia retke saatis ta teele, raevunult sealse kuninga üleolevast

vastusest tema saadikuile, sedavõrd kiirustatult ja halvas korras, et nälgjas sõdurid sõid esmalt ära oma veoloomad ja hakkasid siis liisku heites tapma ning sööma ka üksteist. Ammoni oraakli vastu saadetud vägi aga matust kohalike teatel liivatormi alla.³³

Kui Kambyses ebaõnnestunud sõjakäigult Memphisesse naasis, pühisid egiptlased rõõmsate pidustustega uut Apis-härja ja kuningas kahtlustas, et nad rõõmustavad tema lüüasaamise üle. Ta lasi härja kohale ajada, haavas teda surmavalt mõõgahoobiga kubemesse, naeruvääristas egiptlaste usku ja käskis pidustustel osalejad hukata. Selle kuriteo tagajärjel olevat ta, egiptlaste sõnul, sootuks aru kaotanud, mis tõi kaasa kuriteod ka lähikondsete vastu. Näinud unes, et tema vend Smerdis, kelle ta oli äsja Egiptusest tagasi Pärsiasse saatnud, istub kuningatroonil ja kõrgub peaga taevasse, ning tõlgendanud seda märgina venna kavatsusest võim võtta, saatis ta ühe ustava õukondlase Pärsiasse Smerdist salaja tapma. Kui see tehtud, tappis ta ühe oma kahest lihastest õest, kellega oli Pärsia kombeid rikkudes abiellunud. Õde heitis talle vihjamisi ette venna surma, mispeale raevunud Kambyses lapseootel naise jalgadega surnuks tagus. Kui õukondlane, kes oli äsja Smerdise tapnud, juhtis Kambyse tähelepanu tema liigsele veinilembusele, lasi viimane noolega surnuks õukondlase veinikallajana teeniva teismelise poja, tõestamaks, et vein ei väära tema kindlat kätt. Lisaks lasi ta kaksteist suursugust pärslast, asja eest teist taga, pea alaspidi elusalt maha matta. Lõpuks rüvetas ta mitmeid Egiptuse kultusi, avades muistseid hauakambreid ning lõhkudes ja põletades templite kultuskujusid.³⁴

Sarnase pildi Kambyse tegudest annavad teisedki Kreeka-Rooma autorid, kinnita-

³¹ Ktesias versiooni esitab meile keiser Augustuse aegne Kreeka ajaloolane Nikolaos Damaskusest FGrHist II A 90 F 66. Nikolaos ei nimeta oma allikat, ent kuna tema versioon Kyrose päritolust ja Astyagese perekonnast ühtib Ktesias omaga (FGrHist III C 688 F 9; Lenfant (viites 27), 108–110), siis pole antud versiooni päritolus suuremat kahtlust. Võitlust Kyrose ja Astyagese vahel kirjeldab ka Polyainos 7.6.10.

³² Lüüdia riigi vallutamine Anatoolia lääneosas: Herodotos 1.71–91; Ktesias FGrHist III C 688 F 9, Lenfant (viites 27), 110–111). Babüloonia vallutamine: Herodotos 1.177–178, 188–192; Berossos FGrHist III C 680 F 10a. Sõjaretk Kesk-Aasiasse ja surm: Herodotos 1.201, 205–206, 208, 211–214; Ktesias FGrHist III C 688 F 9; Lenfant (viites 27), 112–113.

³³ Herodotos 3.1–26.

³⁴ Herodotos 3.27–37.

des muu hulgas, et kuningas põletas Egiptuse templeid ning vedas rüüstatud vara ja kohalikke käsitöölisi Aasiasse, et ehitada seal uhkeid kuningalosse.³⁵

Pärimus ei jäta kahtlust, et Kambyse oli kuritegudega karistuse ära teeninud. Herodotose järgi tõusis tema vastu Aasias üles Meedia päritolu maag (preester), kelle kuningas oli jätnud oma majapidamist korraldama. Maag teadis Smerdisi salajasest tapmisest, mida oli üldsuse eest hoolsalt varjatud, tõstis tolle nimel võimule oma samanimelise ja tõelise Smerdisega väga sarnase venna ning kutsus kõiki Pärsia alamaid Kambysest lahku lööma. Nüüd mõistis Kambyse, et oli Smerdist puudutavast unenäost valesti aru saanud ja venna asjata tapnud. Kavatsedes väega võimuhaarajale vastu minna, hüppas ta hobuse selga, kuid vajutas õnnetul kombel mõõga endale kubemesse, samasse kohta, kuhu oli varem haavanud härg Apist. Paarikümne päeva pärast Kambyse suri, teatades

surivoodil Pärsia ülikuile Smerdisi tapmisest ja kutsudes neid üles usurpaatorit võimult tõukama.³⁶

Ktesias ja hilisem Rooma autor Justinus esitavad Kambyse venna tapmise ja selle tagajärgede kohta teistsugused lood ning ka venna nimi on neil Herodotose Smerdisest erinev (Ktesiasel Tanyoxarkes ja Justinusel Mergis). Mõlemas versioonis tegi Kambyse venna surmamise ülesandeks samale maagile, kes järgnevalt Aasias võimu haaras. Kuid kõik need versioonid nõustuvad, et Kambyse korraldas venna tapmise ja et tema surma järel võttis võimu vennana esinev maag.³⁷

Pärimust maagi võimuletõusust pärast Kambyse surma kinnitab järgmise Pärsia kuninga Dareiose püstitatud Behistuni kaljuraidkiri, kus uus valitseja ülistas oma võitu arvukate mässajate üle kogu riigis. Siit loeme, et kui Kambyse oma venna Bardia salaja tappis ja Egiptuse vastu läks, tõstis Aasias tema vastu mässu maag Gaumata, kuulutas

Behistuni kaljureljeef. Dareios on asetanud jala lamava Gaumata rinnale. Tema ees seisavad mässajate alistatud juhid. Nende kohal kõrguv tiivuline olend on tõenäoliselt Pärsia kuningate peajumal Ahuramazda. Repr

³⁵ Diodoros 1.46.4, 49.5; Strabon 17.1,27, 46; Justinus 1.9.2.

³⁶ Herodotos 3.61–66.

³⁷ Ktesias FGrHist III C 688 F 13, Lenfant (viites 27), 118–120; Justinus 1.9.4–13. Justinuse Mergis on, nagu ka Herodotose Smerdis ja Aischylose „Pärslastes“ nimetatud Kyrose poeg Mardos (Pärslased 775–776), selge tuletis Pärsia Bardia'st. Kteisase Tanyoxarkes võib tuleneda pärsia sõnast *tanu-vazraka* – vägev hiiglane, mis omakorda võib seonduda looga Smerdisest kui ainsast, kes suutis vinnata Etioopia kuningalt kingituseks saadetud vibu, ja Kambyse unenäoga, kus ta peaga taevasse kasvas (Herodotos 3.30.1–2). Vt. J. Wiesehöfer. Der Aufstand Gaumatas und die Anfänge Dareios' I. Bonn, 1978, lk. 47; Lenfant (viites 27), LXIV–LXV ja n. 233.

end Bardiaks ja leidis hulgaliselt toetajaid. Alles Dareios koos kuue auväärt pärslasega suutis korra taastada, tappis vale-Bardia tolle Meedia kindluses ja surus seejärel maha ka kõik ülejäänud vastuhakud.³⁸ Võime kahelda, kas ja kuivõrd see Dareiose eneseülistus-versioon tõele vastab (sellest pisut lähemalt allpool), kuid tõenäoliselt on ta mõjutanud Herodotose ja teiste Kreeka-Rooma autorite pilti Kambyse vennatapust ning sellele järgnenud sündmustest.³⁹

Nii või teisiti ilmneb pärimuses selge rollijaotus Kyrose ja Kambyse vahel. Analoogiliselt Akkadi Sargonile on Kurost kui riigi rajajat kujutatud võiduka valitsejana, kelle elu algas pääsemisega ähvardavast surmast vahetult pärast sündi. Kambyse seevastu kinistust pärimuses kui hullunud julmur, kelle vennatapp ja väljateenitud surm tõid kaasa Kyrose pereliini kõrvaldamise Pärsia troonilt.

Korintose türannid Kypselos ja Periandros

Korintose valitsejate kohta (sõnast „türann“ ei maksa end siin eksitada lasta, sest esialgu tähistasid kreeklased sellega lihtsalt tugevaid

monarhe, sõltumata positiivsest või negatiivsest hinnangust)⁴⁰ pole meil kaasaegseid allikaid ja kogu informatsioon pärineb hilisematelt Kreeka ajaloolastelt. Varaseim ja vahest olulisim nende seas on Herodotos, keda täiendavad teised autorid, eriti keiser Augustuse ajal kirjutanud Nikolaos Damaskusest, kes omakorda kasutas 4. sajandi ajaloolase Ephorose omal ajal kuulsat, kuid nüüdseks kaotsi läinud teost.⁴¹

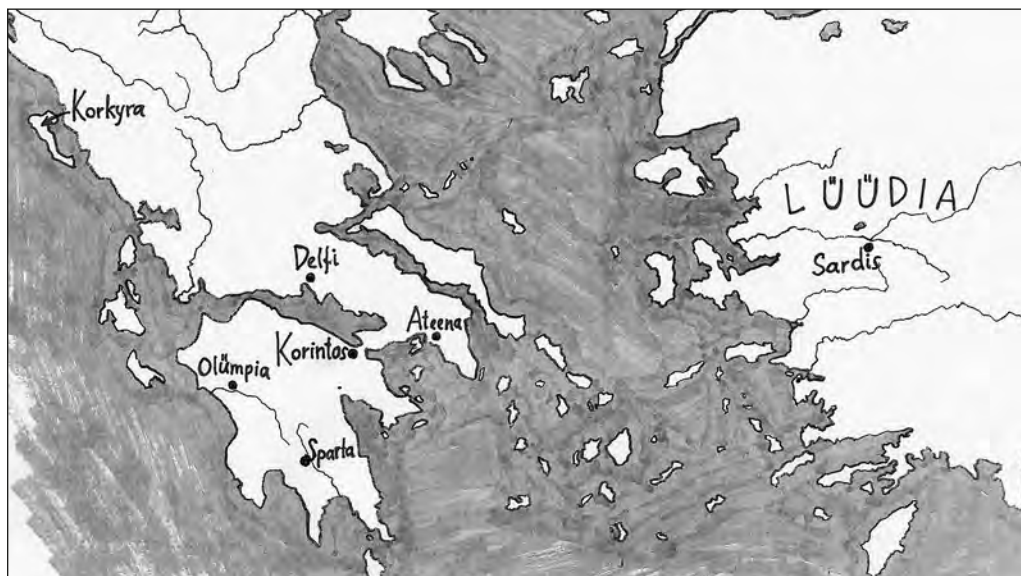
Pärimuse järgi valitses Korintoses endogaamne (isekeskis abielusid sõlmiv) Bakchiaadide suguvõsa. Ühel neist sündis lombakas tütar, kes erandkorras anti mehele suguvõsast välja. Herodotose teatel kuulutas Delfi oraakel, et sellest abielust sündiv laps saab Bakchiaadidele hukatuslikuks ja võtab riigis võimu, ning viimased otsustasid vastsündinu tappa. Kuid poiss jäi imekombel ellu, sest ema peitis ta astjasse, kust majja tulnud mõrtsukad teda leida ei suutnud. Selle astja – *kypsele* – järgi sai poiss nimeks Kypselos. Kui Kypselos juba täisikka jõudes Delfi oraaklilt nõu küsis, kuulutas see, et temast saab Korintose kuningas, kuid tema pojapoegadele seda au enam osaks ei

³⁸ Behistuni raidkiri, §10–14, kuus kaaslast ilmnevad §68. Vt. A. Kuhrt. *The Persian Empire* (viites 23), lk. 143–144, 149; R. Schmitt. *Die altpersischen Inschriften* (viites 24), lk. 40–47, 85–86.

³⁹ Arusaam Herodotose ja teiste Kreeka-Rooma autorite tuginemisest Dareiose ametlikule versioonile on asjatundjate poolt üldiselt omaks võetud: P. Briant. *From Cyrus to Alexander* (viites 26), lk. 100; S. West. *Herodotos' sources of information on Persian matters*. – R. Rollinger, B. Truschneegg, R. Bichler (ed.). *Herodot und das Persische Weltreich*. Wiesbaden, 2011, lk. 255–272, eriti 265–266; G. Schwinghammer. *Die Smerdis story – der Usurpator, Dareios und die Bestrafung der 'Lügerkönige'*. – R. Rollinger, B. Truschneegg, R. Bichler (ed.). *Herodot und das Persische Weltreich*. Wiesbaden, 2011, lk. 665–687, eriti 666–667; vt. ka A. Kuhrt. *The Persian Empire* (viites 23), kommentaarid lk. 159–156.

⁴⁰ Vt. nt.: V. Parker. *Tyrannos*. The semantics of a political concept from Archilochus to Aristotle. – *Hermes* 126, 1998, lk. 145–172; G. Anderso. *Before tyrannoi were tyrants: rethinking a chapter of the early Greek history*. – *CA* 24, 2005, lk. 173–222.

⁴¹ Kypseliidide türannia kohta vt. nt.: J. B. Salmon. *Wealthy Corinth. A History of the city to 338 BC*. Oxford, 1984, lk. 186–230; L. de Libero. *Die archaische Tyrannis*. Stuttgart, 1996, lk. 135–178; E. Stein-Hölkeskamp. *The tyrants*. – K. Raaflaub, H. Van Wees (Eds.). *A companion to archaic Greece*, Malden–Oxford–Chichester, 2009, lk. 100–116, eriti 102–104. Pärimuse mütoloogilistele ja propagandistlikele tagamaadele on pööranud suurt tähelepanu: J.-P. Vernant. *From Oedipus to Periander: lameness, tyranny, incest in legend and history*. In: Arethusa 15, 1982, lk. 19–38; M. H. Jameson. *Labda, Lambda, Labdakos*. – M. A. del Chiaro (Ed.). *Corinthia. Studies in honor of Darrell A. Amyx*. Columbia, 1986, lk. 2–11; J. F. McGlew. *Tyranny and political culture in ancient Greece*. Ithaca–London, 1993, lk. 61–74; D. Ogden. *The crooked kings of ancient Greece*. London, 1997, lk. 87–94; W. Schmitz. *Kypselos und Periandros. Mordende Despoten oder Wohltäter der Stadt?* – B. Linke, M. Meier, M. Strothmann (Hrsg.). *Zwischen Monarchie und Republik. Gesellschaftliche Stabilisierungsleistungen und politische Transpotentiale in den antiken Stadtstaaten*. Stuttgart, 2010, lk. 19–49; M. Giangiulio. *Aspetti della tradizione storica sulla tirannide di Corinto*. – P. A. Bernardini (Ed.). *Corinto. Luogo di azione e luogo di racconto. Atti del Convegno Internazionale Urbino*, 23–25 settembre 2009. Pisa–Roma, lk. 225–237.

Kreeka ja Lüüdia. Autori joonis

lange.⁴² Nikolaoselt kuuleme, et Kypselos kasvas üles võõrsil, kuid oli täiskasvanuna tagasi Korintoses ja võitis sõjapealiku ning leebe kohtunikuna rahva armastuse. Ta mõistis, et rahvas vihkab ülbeid Bakchiaade, koondas oma pooldajad, andis teada tema võimu ette kuulutanud oraakleist, kukutas Bakchiaadide kuninga ja rahvas kuulutas ta tolle asemel kuningaks. Valitsejana ajas ta Bakchiaadid ära, konfiskeeris nende varanduse, rajas mitmeid kolooniaid väljaspool kodulinna ja oli korintlaste hulgas nii armastatud, et ei vajanud isegi ihukaitset.⁴³

Kypselose poeg Periandros oli aga vastuoluline kuju. Ühelt poolt mäletati teda võimsa ja autoriteetse valitsejana, kel olid head suhted võimukandjatega nii Kreekas kui ka väljaspool ja keda kutsuti vahendajaks

riikidevahelistes tülides.⁴⁴ Kodulinnas olevat ta piiranud kulutusi ja luksust, kuid teinud samas rikkalikke annetusi suurtele Kreeka pühamutele. Kõige sellega seoses nimetati teda kui ühte seitsmest targast.⁴⁵ Hoopis jõulisemalt aga oli mällu jäänud Periandrose valitsemise negatiivne külg, mistõttu Aristoteles tõi tema teod näitena „tõrannlike“ meetmete kohta (Aristotelese jaoks tähendas „tõrann“ juba halba valitsejat) ja väitis, nagu Nikolaoski, et Periandros muutis Kypselose leebe kuningavõimu rõhuvaks tõranniaks.⁴⁶

Oma võimu kindlustamiseks olevat Periandros tapnud silmapaistvaid kodanikke ja sundinud korintlasi lakkamatult tööle, keelanud neil kasutada orje ega lubanud isegi linnas elada või agoraal kokku saada,

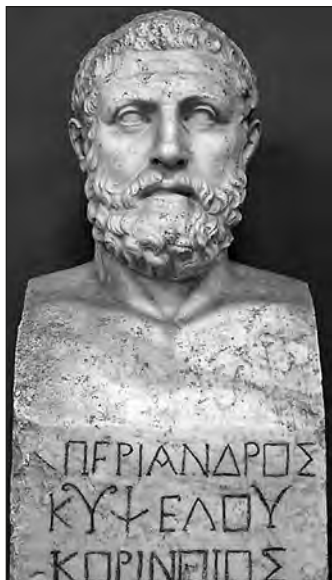
⁴² Herodotos, 5.92.β–γ. Kypselose järgnevast võimuletõusust teatab Herodotos vaid ühe lakoonilise lausega.

⁴³ Nikolaos, FGrHist II A 90 F 57.

⁴⁴ Herodotose järgi olid Periandrosel sõbrasuhted Mileetose tõranni Thrasybulose ja Lüüdia kuninga Alyattesega (1.20; 3.48.2; 5.92.ζ); tema vennapoja nimi Psammetichos (Nikolaos FGrHist II A 90 F 59.4; Aristoteles. Politika 1315 b 25–27) viitab suhetele Egiptuse dünastiaga, mille kuninganime Psamtik kreeka mugandus Psammetichos edasi annab.

⁴⁵ Luksuse piiramine: Aristoteles fr 611.20 Rose. Annetused pühamuile: Diogenes Laertios. 1.96; Aristoteles. Politika. 1313 a23 nimetab kokkuvõtvalt Kypseliidide annetusi, täpsustamata, kas neid tegi isa või poeg. Herodotosel (1.23–24) ilmneb Periandros targa ning õiglase kohtunikuna poeet Arioni mõrva üritanud meremeeste paljastamisel. Üks seitsmest targast: Diogenes Laertios. 1.94–100; Pausanias 10.24.1. Mitmed autorid protesteerisid Periandrose tarkade sekka arvamise vastu: Nikolaos FGrHist II A F 58.4; vt. Diogenes Laertios 1.99.

⁴⁶ Aristoteles. Politika, 1313 a34–b26; fr. 611.20; Nikolaos FGrHist II A 90 F 58.1.

Vaade muistse Korintose keskusest akropolile (Akrokorintosele), esiplaanil Apolloni templi sambad 6. sajandist. Tempel rajati varasema eelkäija kohale ja võimalik, et sellega tähistati türannia kukutamist.

◀ Periandros. Rooma koopia 4. sajandi ideaalportrest. Repro

kartes, et tema vastu võidakse haududa kurja nõu.⁴⁷ Ühtlasi käitunud ta mõõdutundetult ja julmalt oma lähikondsetega. Herodotos teatab, et ta tappis oma naise ja oli seejärel suguuhtes tolle surnukehaga. Kui naine allilmast talle surnuoraakli vahendusel teatas, et kannatab külma käes, lasi Periandros kõik Korintose naised Hera auks peetavate pidustuste raames pühamusse kokku kutsuda, nad oma sõjameestel riietest ja ehteist paljaks teha ning põletada kogu see kraam oma naise soojendamiseks.⁴⁸ Teisest allikast kuuleme, et üks Korintose türann, pea kindlasti Periandros, tappis raevukas armukadeduses tütarlapse, kes sõitis oma nõo seltsis kaarikul Korintosesse, et saada valitseja naiseks.⁴⁹ Lisaks kõigele olevat Periandros olnud armuvahekorras oma emaga.⁵⁰

Kui Periandrose poeg Lykophron jõudis vanaisa vihjete abil selgusele, kelle süü läbi tema ema suri, keeldus ta isaga rääkimast ja türann ajas poja majast välja. Hiljem saa-

tis ta Lykophroni silma alt ära valitsema Korkyra (praegust Korfu) saart. Kuid vananedes hakkas Periandros tundma muret võimujärgluse pärast ja pani pojale ette positsioonid vahetada, nii et noormees valitseks Korintost ja Periandros ise saaks Korkyral elu lõpuni veeta. Ent kui Korkyra elanikud kuulsid võimalusest, et Periandros neid valitsema tuleb, kokkusid nad sedavõrd, et lasid Lykophroni selle ohu vältimiseks tappa. Kättemaksuks poja surma eest võttis Periandros kinni suursuguste korküuralaste pojad, et saata nad kastreerimiseks oma sõbrale, Lüüdia kuningale Väike-Aasias, kuid poisid pääsesid teel pakku ja hiljem koju tagasi.⁵¹

Surres polnud Periandrosel ühtegi poega. Võimu päris tema vennapoeg, kelle vihased korintlased peagi tapsid. Korintlaste pahameel türannide vastu oli nii suur, et nad kaevasid nende laibadki haudadest välja ja heitsid väljapoole riigi piire.⁵²

⁴⁷ Aristoteles. Politika, 1313 a37–b9; fr. 611.20; Nikolaos FGrHist II A 90 F 58.1; Diogenes Laertios 1.98.

⁴⁸ Herodotos, 5.92η. Diogenes Laertios 1.94 täiendab, et ta olevat oma raseda naise raevuhoos jalgadega surnuks peksnud, uskudes oma liignaiste süüdistusi, ent pärast kahetsenud ja lasknud liignaised põlema panna.

⁴⁹ Strabon, 8.2.20, kes viitab 6. sajandi poeedile Stesichorosele.

⁵⁰ Diogenes Laertios, 1.96; Parthenios. Armastuslood 17.

⁵¹ Herodotos, 3.48–53; lühemalt ja väikeste variatsioonidega Nikolaos FGrHist II A 90 F 59.2–3 ja Diogenes Laertios 1. 94–95.

⁵² Nikolaos FGrHist II A 90 F 60.

Pärimuste tagamaad: müüt, propaganda ja reaalsus

On lihtne märgata, et kõigi kolme dünastia puhul on kaks kesket valitsejat jäänud ajaloolisse mällu vastandlikena: esimene kui kangelane ja teine kui vastuoluline kuju või suisa kaabakas. Esimese puhul leiame kõigil juhtudel ettekuulutuse kangelase eelkäijat (või eelkäijaid) ohustava uue valitseja tõusust (mis Sargoni loo meieni jõudnud versioonis paigutub küll mitte kangelase sünniaega, vaid juba noormeheikka), seetõttu eelkäija(te) tehtud katse ohtlik laps tappa, tolle imetabase ellujäämise ja lõpuks ennustuse täitumise eelkäija(te) kukutamise ning kangelase võimule tõusu läbi. Dünastia rajajale on seega omistatud tüüpiline kangelasbiograafia, mida tunneme paljude rahvaste mütoloogiast või folkloorist.⁵³ Teise valitseja kohta võib pärimus esitada kaks vastandlikku versiooni, millest üks kujutab teda eduka ja auväärse, kuid domineerima jääb siiski teine pärimusliin, kus meile avaneb ülbe, mõtlematu, jumalakartmatu ja mõnel puhul peaaegu patoloogiline kuju. Tema kuritööd ja pühaduseteotus toovad õiglase karistusena kaasa dünastia languse, kuigi see võib teoks saada alles tema vähem värvika ja pärimuses sisuliselt maha vaikitud järglase ajal.

Analoogilist skeemi leiab muidki dünastiaid kajastava traditsiooni puhul, ka juhtudel, kui pärimusse on selge jälje jätnud enam kui kaks valitsejat. Näidetena sobivad lood Rooma ja Lüüdia kuningaist. Esimesel juhul algas lugu korvis Tiberile saadetud ja seejärel emahundi toidetud Romuluse ja Remusega, kes oma emapoolse onu kukutamise järel

Rooma linna rajasid (asjaolu, et Romulus Remuse tappis ja ise valitsema hakkas, võime antud juhul kõrvale jätta), ning lõppes, pärast vahepealset viit kuningat, võimsa, kuid ülbe ja vägivaldse Tarquinius Superbusega (Uhke või Ülbe), kelle enda ja tema poja kuritööd tõstsid Rooma rahva kuningavõimu vastu.⁵⁴

Väike-Aasia lääneosas 7.–6. sajandil võimutsenud Lüüdia riigi puhul on loo algus pisut varjatud, sest lapse tapmise katsest pole otseselt juttu. Kuid siin leiame raseda naise põgenemas enda ja tulevase poja ohustajate eest, seega ähvarduse lapse vastu juba enne tema sündi, ning selle lapse poja, noore Gyge se tõusu kuningatroonile pärast eelmise kuninga tapmist.⁵⁵ Lüüdia dünastia lõpetab aga võimas ja päratu rikas Kroisos, kes pidas end kõige õnnelikumaks inimeseks ilmas, suhtus üleolevalt mõistlikesse manitsustesse, võttis nõuks kontrollida jumalate ennustusvõimet, kuid sai lõpuks oraaklikuulutustest lootusetult valesti aru (nagu Kambyse ei mõistnud unenägu Smerdisest ja Naram-Sin püüdis asjatult ignoreerida jumalate endeid) ja tõi oma riigile huku.⁵⁶

Seega näeme, et isegi neil juhtudel, kui mäletati paljusid kuningaist, kippus pärimus koonduma kahele keskele, kellest esimene jäi meelde heroilise rajajana, koos sellekohase mütobiograafiaga, ja teine süüdlasena järgnevas riigi või dünastia languses. Esimesega seostusid eeskätt positiivsed mälestused, teisele aga omistati kõikvõimalikud pahed.

Nagu erinevad näited osutavad, on tegu küllaltki levinud mustringa, mis kindlasti ei tulene ühelt konkreetsest autorilt ega kuulu ka ühte kitsasse kultuuri.⁵⁷ Samas ei välista lai levik motiivide vastastikust ülevõtmist. Pole

⁵³ Vt. O. Rank. The myth of the birth of the hero (viites 1), lk. 12–64; Lord Raglan. The hero (viites 1), eriti lk. 178–208; sama, The hero of tradition (viites 1); V. Propp. Oedipus in the light of folklore. – L. Edmunds, A. Dundes (Eds.). Oedipus: A folklore casebook. New York–London, 1984, lk. 76–121; D. B. Redford. The literary motif of the exposed child. – Numen, 14, 1967, lk. 209–228; B. Lewis. The Sargon legend (viites 7), lk. 149–276. S. Thompson. Motif-index of folk literature (viites 1), on klassifitseerinud need motiivid: lk. 300–399 (laste hülgamine ja tapmine); H 310, 331, 931, 1211 (kangelase katsumused).

⁵⁴ Romulus: Titus Livius, 1.4–15; Dionysios Halikarnassosest, 1.79–2.56; Plutarchos, Romulus. Tarquinius Superbus: Titus Livius 1.49–60; Dionysios Halikarnassosest, 4.41–85.

⁵⁵ Nikolaos FGrHist II A 90 F 44.11–45.11; Herodotos, 1.8–13 jutustab ainult Gyge se võimuletulekut puudutava.

⁵⁶ Herodotos, 1.26–56, 69–81, 83–91.

⁵⁷ Kolm siin toodud näidet (Pärsia, Korintos ja Lüüdia) on meile teada küll Herodotose vahendusel ja pole ▶

kahtlust, et Lähis-Ida ja Vahemere-ruum moodustasid hiljemalt III aastatuhandest peale üha tihenevate kontaktidega kultuuriaareali, kus ühes paigas esile tulnud ideed võeti küllaltki kiiresti omaks ka naaberkultuurides, mugandades need kohalike olude ja töökspidamistega.⁵⁸ Loomustrite ülevõttu näitab ka tulevase kangelase algse hülgamise ja järgneva võimuletõusu motiivi levik. Ühelt poolt paistab see küll peaaegu universaalse narratiivse mudelina, kuid teisalt on siin nähtud algselt Mesopotaamia pärimust ja oletatud Sargoni-loo otsest mõju, vähemalt siin kõne all oleva kultuuriruumi piires.⁵⁹

Sargon oli kahtlemata suur eeskuju paljudele Mesopotaamia ja naabermaade kuningaile ning pärimus tema kohta seetõttu väga populaarne. Tema sünnijärgne korvipanek on meile teada küll alles 8.–6. sajandi savi-tahviltelt, mis on andnud alust oletada meieni jõudnud täpsema versiooni suhteliselt hilist päritolu. Kuid kangelasena kujutati Sargoni kindlasti varakult, ja et ka tema väidetav aednikutaust ning veinikallaja roll on tõendatavalt varajased, võib hiliste tõendite kiuste oletada sünniloo varajast algupära.⁶⁰ Igal juhul on Sargoni sünnilugu teistest siin too-

dud pärimustest varasem ja võis nende kujunemist mõjutada, eriti Mesopotaamia aladel võimu võtnud Pärsia kuningliku traditsiooni osas. Mitmed motiivid Kyrose loos on Sargonist räägituga väga sarnased. Pärast pääsu sünnijärgsest surmaohust võis mõlema karjäär alata aednikuna ja jätkus kuninga veinikallaja rollis. Mõlemal puhul andis eelkäijale tulevasest ohust aimu uputusega ähvardav unenägu, kas ennustades Ur-Zababa uppumist (vere)merre või kuulutades uue valitseja tõusu ette Aasiat üle ujutava uriiniga. Ning mõlemal puhul kuuleme uue (või alles tulevase) kuninga korraldatud külluslikust pidusöögist kõigile oma sõjameestele. Kõik need jooned võisid olla kinnistunud Sargoni puudutavas pärimuses ja saada pärslaste poolt mugandatud nende oma riigi heroilise rajaja võimuletõusust rääkivasse traditsiooni.⁶¹

Teisalt aga on kangelase sünnijärgne ohus-tamine liialt laialt levinud motiiv ja Sargoni korvipanek tapmisviisina liialt konkreetne, pidamaks seda kõigi üldskeemilt sarnaste, kuid detailides erinevate lugude lähtekohaks. Varaseimad kindlad näited sellise skeemi kohta pärinevad juba kahest 16.–13. sajandi hetiidi tekstist nende kuninglikus arhi-

► kahtlust, et Herodotos on neid omast maailmavaatest lähtuvalt oluliselt kujundanud. See puudutab tema usku inimeste ja riikide saatuse rütmilisse muutlikkusesse, jumalikku tahtesse selle korraldamisel, jumalike ennete paikapidavusse, kuigi inimesed neist sageli aru ei saa, aga ka rõhuasetust rahvaste kommetele, mille rikkumist ta Kambyse puhul selgelt esile tõi (3.16, 31), lõpetades Kambyse loo oma kuulsa mõtisklusega kommete/seaduse (*nomos*) tähtsusest eri rahvastele (3.38). Herodotose ajalookäsitluse kohta vt. nt.: T. Harrison. *Prophecy in reverse?* Herodotus and the origins of history. – P. Derow, R. Parker (Eds.). *Herodotus and his world: Essays from a conference in memory of George Forrest*. Oxford, 2003, lk. 237–255; S. Forsdyke. *Herodotus, political history and political thought*. – C. Dewald, J. Marincola (Eds.). *The Cambridge companion to Herodotus*. Cambridge, 2008, lk. 224–241; S. Scullon. *Herodotus and Greek religion*. – C. Dewald, J. Marincola (Eds.). *The Cambridge companion to Herodotus*. Cambridge, 2008, lk. 192–208.

⁵⁸ Vt. nt.: W. Burkert. *Die orientalisierende Epoche in der griechischen Religion und Literatur*. Heidelberg, 1984; sama, *Die Griechen und die Orient*. München, 2003. M. L. West. *The East Face of Helicon*. West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth. Oxford, 1997; R. Rollinger, B. Gufler, M. Lang, I. Madreiter (Hrsg.). *Interkulturalität in der Alten Welt: Vorderasien, Hellas, Ägypten und die vielfältigen Ebenen des Kontakts*. Wiesbaden, 2010; J. Haubold. *Greece and Mesopotamia: Dialogues in literature*. Cambridge, 2013; R. Rollinger, K. Schnegg (Hrsg.). *Kulturkontakten in antiken Welten: vom Denkmodell zum Fallbeispiel*. Leuven–Paris–Walpole, 2014.

⁵⁹ B. Lewis. *The Sargon legend* (viites 7), lk. 260–266; M. Giangiulio. *Aspetti della tradizione storica* (viites 41), lk. 231–232.

⁶⁰ B. Lewis seisukoht, et 8. sajandi lõpul, Assüüria kuninga Sargon II ajal komponeeritud lõppversioon põhines märksa varasemal traditsioonil (*The Sargon legend* (viites 7), lk. 97–109, 260–266), näib olevat üldiselt aktsepteeritud: H. D. Galter. *Sargon der Zweite* (viites 11), lk. 283–285; M. Giangiulio. *Aspetti della tradizione storica* (viites 41), lk. 231–232.

⁶¹ Sargoni-loo mõju Kyrose-loole on eriti esile toonud R. Drews: R. Drews. *Sargon, Cyrus and Mesopotamian folk history*. – *JNES* 33, 1974, lk. 387–393.

vis Hattušas. Ühes on juttu 30 pojast, kelle kuninganna pärast sünnitamist rooja-anumas jõe le saatis, ja seejärel sünnitatud 30 tütre, kelle kuninganna üles kasvatas. Jumalad aga päästsid pojad. Täisealistena tulid nad kodulinna, kus abiellusid teadmatuses oma õdedega. Ainult noorim sai asjast aru ja hoiatas teisigi. Teises tekstis on juttu päikesejumala poolt lehmaga sigitatud inimlapsest, kelle lehmaema hooleta jättis ja kalur lapse korvist leides üles kasvatas.⁶² Mõlema loo lõpp jääb meile tahvlite katkendlikkuse tõttu teadmata, kuid olulised lahknevused Sargoni versioonist lugude algosas lubavad kahelda, kas tegu võib olla ülevõtmisega Mesopotaamia algvariandist.⁶³ Kreeka pärimuses ilmneb sarnane lugu esmakordselt 7. sajandi poeedi Hesiodose jutustuses peajumal Zeusi sünnist ja võimuletõusust: Zeusi isa Kronos sõi järeltulija-hirmus oma vanemad lapsed ära, kuid Zeus peideti koopasse, nii et sai suureks sirgudes koos isa poolt välja oksendatud õdede-vendadega tolle vastu mässu tõsta ja ilmas võim võtta.⁶⁴ Lapse hülgamise asemel on siin oht õgitud saada ja peitmine turvalisse koopasse. Lapse õgimise motiiv ilmneb juba II aastatuhande hetidi taevast võimuvõitlust kirjel-

davas poeemis, kus muistne jumal Kumarbi üritas ebaõnnestunult süüa ära oma vastsündinud poega, tulevast taeva valitsejast Tesupast (või Tešubi).⁶⁵ See lugu mõjutas kindlasti Hesiodoselt tuntud kreeka versiooni,⁶⁶ kuid Sargoni korvilooga pole sel ilmselt suuremat seost. Nii need kui ka mitmed teised kreeka lood toovad ilmsiks, et selles mustriks pole oluline konkreetset lapse hülgamine, vaid teda ähvardav või talle (sümboolselt) osaks saav surm. Näiteks lapseas jumal Dionysose rebisid kurjad titaanid lõhki, keetsid ja praadisid vardas, kuid seejärel ta kas lapiti kokku või sündis ta uuesti,⁶⁷ Achilleust aga kavatses tema ema – jumalanna Thetis – heita tulle või katlasse, et kontrollida või tagada tema surematust, kuid isa Peleus hoidis selle teo ära.⁶⁸ Sarnaseid näiteid on teisigi.⁶⁹

Tüüpilist kangelast ähvardas seega lapsepõlves surm, ükskõik millisel konkreetset moel, ja sellest pääsemisele järgnesid vägiteod ning sageli oma eelkäijalt võimu võtmine nooruse õitseeas. Sellel ülimalt levinud loomustril võib näha erinevaid sotsiaalseid, psühholoogilisi ja rituaalseid tagamaid. Psühhoanalüütikute jaoks on see peegeldus isa (või valitseja) hirmust, et poeg ja järglane ta

⁶² B. Lewis. The Sargon legend (viites 7), lk. 156–157.

⁶³ Nagu näib arvavat B. Lewis. The Sargon legend (viites 7), lk. 262.

⁶⁴ Hesiodos. Theogonia 453–735.

⁶⁵ Taevane võimuvõitlus. – A. Annus (koostaja). Muinasaja kirjanduse antoloogia. Tallinn, 2005, lk. 224–225.

⁶⁶ Hetidi, või pigem algselt hurri, loo mõjus Hesiodose edastatud kreeka traditsioonile pole kahtlust. Vt. P. Walcott. Hesiod and Near East. Cardiff, 1966, lk. 1–26; M. L. West. Hesiod, Theogony. Edited with Prolegomena and Commentary. Oxford, 1966, lk. 20–22, 211–213; J. Puhvel. Võrdlev mütolooogia. Tallinn, 1996, lk. 31–41; E. van Dongen. The Hittite Song of Going Forth (CTH 344): a reconsideration of the narrative. – Die Welt des Orients. 42, 2012, lk. 23–84.

⁶⁷ Vt. M. L. West. The Orphic poems. Oxford, 1983, lk. 74–75, 151–166. See müüt pärineb hiljemalt 6. sajandi lõpust: *ibidem*, lk. 108–111.

⁶⁸ See lugu oli esitatud hiljemalt arhailise ajal lõpul (6. sajandil) loodud ja praeguseks kaotsi läinud eepilises poeemis „Aigimios“ (Scholion ad Apollonios Rhodios. Argonautika 4.816 = Hesiodos fr. 300 Merkelbach – West). Ülevaate erinevatest versioonidest ja nende võimalikest tagamaadest annavad: J. G. Frazer. Apollodorus. The Library with an English translation by Sir James George Frazer. The Loeb Classical Library. London–New York, 1921, kommentaarid lk. 69–70; J. Burgess. The death and afterlife of Achilles. Baltimore, 2009, lk. 8–25; R. Becoming Achilles: Child-sacrifice, war, and misrule in the Iliad and beyond. New York–Toronto, 2012, lk. 53–60.

⁶⁹ Olgu siin näiteks toodud Eleusise kuninga poeg Demophon, kes jäi jumalanna Demeteri poolt koldetules surematuks tegemata, sest ema Metaneira paanikasse sattudes hoidis selle ära, kuid kellele oli siiski määratud hiilgav tulevik (Homeroose hümn Demeterile 231–264), või Kalydoni kangelane Meleagros, kelle elu oli kätketud hooletult koldesse heidetud puuhalgu, mille ema Althaia sealt viimasel hetkel päästa suutis (Bakchylides. 5. Epinikion, 93 jj; Apollodoros 1.8.2–3), või siis Tantalose poeg Pelops, kelle isa lapsena tappis ja keetis, et anda ta jumalatele söögiks, kuid kes pärast taastamist kukutas võimult Olümpia kuninga Oinomaose ning tõusis sealseks valitsejaks (Apollodoros. Epitoom 2.1–9; lugu oli kindlasti tuntud Pindarosele, 1. Olympia ood 37 jj.).

kõrvale tõrjub.⁷⁰ Üldisemas plaanis võib lugu vaadelda kajastusena võimu pärimise või ülevõtmisega seonduvaist pingeist.⁷¹ Selles on nähtud kuningavõimu kinnitava rituaalse draama või, märksa sagedamini, sünni ja täisikka jõudmisega seonduvate initsiatsioonirituaalide kajastust.⁷² Paljudest kultuuridest, sealhulgas Kreekast, on teada komme kanda vastsündinut ümber koldeaseme või panna teda sümboolselt tulle, tagamaks tulevast õnne ja edu, initsiatsiooniriitustesse on aga mitmel pool kuulunud laste või noorukite ähvardamine ja sümboolne surm, sellega seoses jutud neid õgivatest koletistest, nagu ka noorte katsumused ja vaprust nõudvad võistlused täisikka pühitsemise eel.⁷³ Lõpuks kajastab lapse sünnijärgse saatuse motiiv pea kindlasti ka varajastes kultuurides levinud kommet soovimatud lapsed hüljata, jättes nad loodusse metsloomade roaks (nagu oli kavas teha Kyrosegaga) ja pannes nad selleks kas korvi (nagu Sargon) või astjasse (kuhu peideti Kypselos).⁷⁴ Näib kohatu seletada kõigest sellest ja küllap muustki tuleneva lootüübi laia levikut ainult Mesopotaamia pärimuse ülevõtuga. Kuigi Sargoni lugu ilmselt mõjutas teisi traditsioone, ja vähemart Kyrose „biograafias“ on selle elemendid selgelt näha, oli kõnealune mõju enamasti tõenäoliselt kaudne, mugandustega teistes analoogiliste traditsioonidega kultuurides.

On selge, et seda tüüpi lood õilistasid kangelast. Ended andsid nende esiletõusule jumaliku sanktsiooni, mida omakorda kinnitas imetabane pääs lapsepõlves ähvardanud surmast. Seetõttu on mõistetav, et ootama-

tult edukaid, suuri tegusid korda saatnud ja seega taevast soosingut nautinud valitsejaid kalduti mäletama sellisel müütilisi kangelasi meenutaval moel. Võib arvata, et ka kuningad ise, või siis nende vahetud järglased, võisid neid lugusid teadlikult kultiveerida. Me ei tea küll, millal sai kindla vormi Sargoni sünnilugu, kuid Kypselose võimu kuulutavad oraaklid koos seonduva looga pärinevad tõenäoliselt juba arhailisest perioodist (7.–6. sajandist), võib-olla tema enda või Periandroose valitsusajast,⁷⁵ ja Kyrose pärimus oli selgelt paigas Herodotose ajaks napilt sajand pärast Pärsia kuninga esiletõusu. Seega võttis traditsioon mütoloogilise vormi õige pea pärast toimunud sündmusi, niisiis ajal, mil mälestus tegelikult aset leidnust ei saanud veel hääbunud olla. Seetõttu on loomulik, et standardsest loomustrist hoolimata annab pärimus adekvaatselt edasi tõsiasja, et kõnealused valitsejad tõusid esile väljastpoolt senist valitsejateringi, haarasid võimu ja suutsid selle põlistada. Mütoloogilise taustaga klišeega seega mitte ainult ei moonutanud reaalsust, mida ta üksikasjades kindlasti tegi, vaid ka konserveeris seda, mugandades kõige olulisema vastavas kultuuris mõistetavasse ja meeldejäävasse vormi.

Dünastia viimasest suurkujust kõneleva pärimuse hindamisel tuleb arvestada, et kõigil ülaltoodud juhtudel oli järgnenud võim vähem või rohkem huvitatud eelkäija demoniseerimisest. Naram-Sini puhul annab sellest märku järgnenud suurvõimu, Uri III dünastia valitsusajal komponeeritud „Akkadi needus“, mille tendentslikkus ei jäta kahtlust teose

⁷⁰ O. Rank. The myth of the birth of the hero (viites 1), lk. 65–96.

⁷¹ V. Propp. Oedipus in the light of folklore (viites 53), lk. 93–108.

⁷² Rituaalne draama: Lord Raglan. The hero (viites 1), eriti lk. 281–295. Initsiatsiooniriitused: V. Propp. Oedipus in the light of folklore (viites 53), lk. 95–106; M. L. West. The orphic poems (viites 67), lk. 168–169; K. Wesselmann. Mythische Erzählungsstrukturen in Herodots Historien. Berlin–Boston, 2011, lk. 197–299. Vt. selle kohta ka: H. S. Versnel. Myth and ritual. What's sauce for the goose is sauce for the gander: myth and ritual, old and new. – L. Edmunds (Ed.). Approaches to Greek myth. Baltimore–London, 1990, lk. 25–90, eriti 47–59.

⁷³ A. van Gennep. The rites of passage. Chicago, 1960; M. Eliade. Rites and symbols of initiation: The mysteries of birth and rebirth. Woodstock, 1995.

⁷⁴ B. Lewis. The Sargon legend (viites 7), lk. 266–267; D. Ogden. The crooked kings of ancient Greece (viites 41), eriti lk. 9–14.

⁷⁵ Herodotosel toodud oraaklite ja nendega seonduva loo varajane päritolu on üldiselt aktsepteeritud: J. B. Salmon. Wealthy Corinth (viites 41), lk. 186–187; J. F. McGlew. Tyranny and political culture (viites 41), lk. 61–74; M. Giangulio. Aspetti della tradizione storica (viites 41).

kirjutajate või tellijate negatiivsest hoiakust. Kuigi Uri kuningad kehtestasid võimu eelnevalt Sumeris domineerinud Gutide vastu võideldes⁷⁶ ega omanud varem langenud Akkadi dünastiaga otsest kokkupuudet, võib arvata, et Akkadi dünastia inkrimineerimisega püüti õigustada hegemoonia ülevõttu uue ja kaas-aegsete silmis ilmselt vähem legitiimse valitsejasoo poolt. Samuti pole kahtlust, et pärast Periandrose järglase kukutamist Korintoses kehtestatud suhteliselt laiapõhjaline ja stabiilne oligarhia käsitas eelnenud võimu kuritegelikuna, küllap legitimeerides seeläbi oma positsiooni. Muu hulgas annab sellest märku tõsiasi, et Kypselose valitsust õnnistava oraakli lõppu lisandus rida, mille kohaselt puudutas jumalik heakskiit vaid Kypselost ja tema poegi, poegade poegi aga enam mitte.⁷⁷

Kambyse puhul on negatiivse traditsiooni kujunemise motiivid teistest paremini näha. Kuigi pärslasest vallutaja võttis Egiptuses omaks vaaraode etiketi ja titulatuuri, püüdis end näidata maa legitiimse valitsejana ning leidis kohalike ülikute ja preestrite seas kindlasti ka toetust,⁷⁸ ei muutnud see olematuks vägivaldset vallutust. Egiptlased tõusid järgnevail sajandeil korduvalt pärslaste vastu ja suutsid lühemaks või pikemaks ajaks oma iseseisvuse taastada.⁷⁹ See sunnib

oletama jõuliselt Pärsia-vastase traditsiooni püsi, mistõttu on loomulik, et vallutaja isik jäi pärimusse negatiivsena. Küllap kaasneski vallutustega vägivaldsemist, võib-olla hoolimatust kohalike kultuste ja tavade vastu, ning pole välistatud, et Kambyses püüdis viimast suurt Egiptuse kuningat Amasist teadlikult ajaloost kustutada (mida võib kajastada lugu, kuidas Pärsia kuningas tema surnukeha rüvetas),⁸⁰ kuid on ülimalt tõenäoline, et kõik need vägivalda- ning hoolimatuseaktid võimendusi egiptlaste ajaloolises mälus. Me ei saa ilmselt kunagi teada, mida Kambyses tegelikult Egiptuses korda saatis – ka mitte vastust paljude meeli köitnud küsimusele, kas ta tappis härg Apise või mitte⁸¹ –, kuid pole suuremat kahtlust, et egiptlased uskusid hiljem tema kuritegude reaalsust.

Kuid ka järgnev Pärsia kuningas Dareios soovis ilmselt näidata Kambysest halvas valguses. Oma võimuletõusu ülistavas Behistuni raidkirjas kujutas ta Kambysest kui venna Bardia (Herodotose Smerdis) salamõrvarit ja seega järgneva kaose põhjustajat.⁸² Taas kord jääb meile teadmata, kas see versioon vastab tõe või on tegu Dareiose eduka propagandaga varjamaks tõsiasi, et Bardiana esinenud mees – Dariose versiooni järgi maag Gautama – oli siiski Bardia ise, nagu kogu

⁷⁶ Vt. ülal, koos viitega 5.

⁷⁷ Vt. ülal, koos viitega 42.

⁷⁸ Seda tõendab Egiptuse üliku ja jumalanna Neithi preestri Udšahorresnet'i (või Uždahorreseneb'i) autobiograafia, milles ta räägib oma kasulikest nõuannetest Kambysele ja soosingust, mis kuninga poolt talle osaks sai. Vt. A. Kuhr. *The Persian Empire* (viites 23), 4 nr. 11, lk. 117–122; P. A. Clayton. *Vaaraode kroonika. Vana-Egiptuse valitsejad ja dünastiad valitsemisaegade kaupa*. Tallinn, 2001, lk. 200; P. Briant. *From Cyrus to Alexander* (viites 26), lk. 57–59. G. Vittmann. *Aegypten zur Zeit der Perserherrschaft*. – R. Rollinger, B. Truschnegg, R. Bichler (ed.). *Herodot und das Persische Weltreich*. Wiesbaden, 2011, lk. 373–429, eriti 377–381. Egiptlaste suhtumise kohta Kambysesesse vt. ka S. Stadnikov. *Vana-Egiptuse kultuurilugu*. Tallinn, 1998, lk. 58, viide 30, kus on rõhutatud pigem suhtumise vaenulikkust.

⁷⁹ Vt. P. A. Clayton. *Vaaraode kroonika* (viites 78), lk. 200–205; T. Wilkinson. *Vana-Egiptuse tõus ja langus. Ühe tsivilisatsiooni ajalugu aastast 3000 eKr Kleopatrani*. Tallinn, 2013, lk. 384–389.

⁸⁰ P. Briant. *From Cyrus to Alexander* (viites 26), lk. 59; E. Cruz-Urbe. *The invasion of Egypt by Cambyes*. – *Trans*, 25, 2003, lk. 9–60, eriti 39–40.

⁸¹ Ühe Kambyse ajal maetud Apise epitaafi- ja sargatekstidest on selge, et üks härg toona tõepoolest suri ja Kambyses mattis ta kohaste auavaldustega. Seega pühitseti tõepoolest ka uus Apis, nagu Herodotos väidab. Egiptuse ametlikes tekstides pole midagi, mis osutaks tolle tapmisele, kuid vähemalt teoreetiliselt ei saa välistada ka selle mahavaikimist. Enamik asjatundjaid arvab siiski, et Herodotose loo näol on tegu väljamõeldisega: P. Briant. *From Cyrus to Alexander* (viites 26), lk. 57; E. Cruz-Urbe. *The invasion of Egypt by Cambyes* (viites 80), lk. 43–45; vt. ka P. A. Clayton. *Vaaraode kroonika* (viites 78), lk. 199. Kuid on ka uskujaid: L. Depuydt. *The murder in Memphis: the story of Cambyes's mortal wounding of the Apis bull* (ca. 523 B.C.E.). – *JNES* 54, 1995 lk. 119–122.

⁸² Vt. ülal, koos viitega 26.

Pärsia nähtavasti uskus; et Kambyse venna-tapp on seega väljamõeldis ning et tegelikult sai Kambyse vastu mässu tõstnud Bardia kukutajaks ja tapjaks Dareios.⁸³ Nii või teisiti on selge, et Dareios maal is pildi Kambysest kui vennatapjast, kelle süül Kyrose otsene pärilusliin Pärsia troonil katkes.

Teisalt näitab Bardia (olgu õige või vale) ülestõusu esialgne edu, mida Behistuni raidkiri selgelt esile toob,⁸⁴ rahulolematust Kambyse valitsusega Pärsia riigis. Herodotose teade, et pärslaste ütlemise kohaselt olnud Kyros neile isa, Dareios kaupmees, aga Kambyse despoot,⁸⁵ annab tõenäoliselt üsna adekvaatselt edasi hilisemate pärslaste suhtumist. Seetõttu näib, et Kambyse kinnistus negatiivse tegelasena mitte ainult egiptlaste, vaid ka pärslaste mälus. Küllap aitas siin oluliselt kaasa Dareiose ametlik propaganda, mille võtsid omaks Kreeka autorid ja mida järgis ilmselt ka Pärsia traditsioon.

Kambyse juures võime seega näha, kuidas tendentslik ajalooline mälu või otse sihipärane propaganda ja teadlik võltsing lähtusid kuninga reaalsest tegudest või vähemalt tagajärgedest, mille need teod vahetult kaasa tõid. Midagi sarnast võib oletada teistegi dünastiate viimaseid suurkujusid puudutava pärimuse puhul. Kõik need kuningad valitsesid ajal, mil riigi või dünastia rajaja karismaatilisus enam mõju ei avaldanud ja esialgsete vallutuste võimalused ning neist saadavad hüved olid ammendumas. Küllap lõi see pinna rahulolematuseks ja pakus võimalusi vaidlustada rajajast väiksema karisma ja vahest ka vähemate võimetega järglaste positsiooni, mis omakorda võis ohtu tajuvad valitsejad repressiivseks muuta. Tõenäoliselt aitasid need probleemid kaasa ka

riigi või dünastia järgnevale langusele. Kõik see kajastus pärimuses, kus viimaste suurte valitsejate tegusid nähti kui allakäigu põhjust. Kuna riikide ja inimeste saatus on jumalate kätes, siis on selge, et langus pidi tulema karistusena jumalailt ja valitsejad pidid ära teenima nende pahameele, kas jumalaid teotades või sooritades midagi ülekohtust ja ebanormaalselt. Lood valitsejate hulludest tegudest, või vähemalt nende väidetav ülbust, olid seega peaaegu möödapääsmatud. Mõnel juhul võis neil lugudel olla konkreetset alust, mõnel juhul mitte, kuid üksikasjus ei saa neid uskuda kunagi. Samas peegeldavad nad reaalsust selles mõttes, et annavad loogilise ja mõistetava põhjenduse langusele ning küllap kajastavad ka mälestust eelnenud pingeist.

Kokkuvõtteks: müüt ja ajalugu

Seega näeme erinevates kultuurides levinud mustrit, mille järgi dünastiate rajajaid mäletati kui kangelasi, omistades neile tüüpilise kangelasbiograafia – imetabase pääsemisega surmast lapsepõlves ja vägitegude ning kuningaks tõusuga täiseas. Dünastiate viimaste suurkujude puhul aga jäid ajaloolises mälus kõlama pigem negatiivsed, vahel lausa kuritegelikud jooned, mis arvatavalt pahan-dasid jumalaid ja tõid karistuseks allakäigu. Mütoloogilised mõjud sellele skeemile on ilmsed ega piirdu ainult esimeste kangelaste sünni ja esiletõusu looga, sest ka viimaste valitsejate ülbust ning järgnev karistus toimivad müüdiloogika järgi.⁸⁶ Teatud mõõndustega võib kogu seda mudelit vaadata kui dünastia ajaloo mugandamist kangelasbiograafia järgi, sest kangelaslugudeski

⁸³ Vt. P. Briant. From Cyrus to Alexander (viites 26), lk. 98–101; A. Kuhrt. The Ancient Near East (viites 5) II, 664–667; idem, The Persian Empire (viites 23), lk. 136–138. Vastuargumendid sellele seisukohale on esitanud J. Wiesehöfer. Der Aufstand Gaumatas (viites 37), lk. 65–73. Tasakaalustatud ülevaate probleemist annab R. Rollinger. Ein besonderes historisches Problem: Die Thronbesteigung des Dareios und die Frage seiner Legitimität. – Das Pracht und Prunk der Grosskönige. Das Persische Weltreich. Stuttgart, 2006, lk. 41–56, eriti 51–53.

⁸⁴ Behistuni raidkiri, §11 teatab, et kogu Pärsia ja Meedia läks üle Gaumata poole. – A. Kuhrt. The Persian Empire (viites 23), lk. 143.

⁸⁵ Herodotos 3.89.3.

⁸⁶ Vastavad näited on toonud S. Thompson. Motif-Index of Folk Literature (viites 1), L 400–499.

järgneb heeroose vägitegudele sageli ülbust ja hukk.⁸⁷ Kõnealustel juhtudel on selle loo edukas algus omistatud rajajale, kurjakuulutav jätk koos traagilise lõpuga on aga jäänud tema järeltulija osaks.

Samas pole seda mütoloogilist mudelit rakendatud juhuslikult, vaid enamasti siis, kui see sobib vähemalt teatud määral kajastama ajaloolist reaalsust. Loomulikult pole see kajastus kuigi täpne. Oleks alusetu otsida rajajate sünnilugudest tõde ja ka kõigis nende võimuletõusu puudutavais detailides tasub sügavalt kahelda. Samavõrd selge on, et nende järglaste kuriteod on vähemalt liialdatud, kui mitte välja mõeldud. Kuid need lood kannavad endas adekvaatset informatsiooni selles mõttes, et panevad kangelase rolli tegelased, kes tööpoolest haarasid võimu ja saatsid korda vägevaid tegusid, ning kujutavad kaabakatena valitsejaid, kelle suurus-tavale võimule tegelikkuseski järgnes langus. Nii rajasid Sargon ja Kyros tööpoolest uued impeeriumid, kukutades võimult eelnevad valitsejad, kelle nimedki on pärimuses talletunud korrektselt. Kambysese tegudele Egiptuses järgnes tööpoolest ülestõus Pärsias ning kuninga surm, ja kuigi Naram-Sin ei rüüstanud Ekuri templit, nagu väidab „Akkadi needus“, ega toimunud tema ajal ka gutide sissetungi, kajastub ka siin tõsiasi, et Naram-Sini valitsusaja hiilgusele järgnes peagi Akkadi allakäik. Kypselose ja Periandroose puhul me pärimuse töölevastavust kontrollida ei saa, kuid analoogia põhjal võime olla üsna kindlad, et Kypselose rajatud dünastia langes pärast Periandroose valitsusaega, ja küllap võime uskuda sedagi, et isa oli pojast populaarsem, ning et Periandroose valitsusajal süvenenud pinged lahvasid tema surma järel dünastia kukutanud vastuhakuks.

Siit võiks kooruda üldisemgi järeldus suuliselt pärandatava ajaloolise traditsiooni kujunemis- ja arenguloogika kohta. Ühelt poolt mugandavad mütoloogiast tulenevad

kliseed mälus talletuva standardsesse vormi, mis mõjutab tegelaste rollijaotust ja kujutusviisi koos paljude siit tulenevate detailidega. Seetõttu ei maksa oodata, et suulisel pärimusel põhinev oleks üksikasjus usaldusväärne, mis aga tähendab, et üksikute „faktide“ paikapidamatus ei ütle suuremat pärimuse üldisema väärtuse kohta. Teisalt konverteerivad loomustrid pärimuse sageli viisil, mis ei tarvitse tundmatuseni moonutada tegelikku arengujoonist. Paljudel juhtudel ei pea me seega valima eksklusiivselt müüdi ja ajaloo vahel, vaid tõdema, et müüt vormib ja seeläbi edastab ajalugu. Mineviku detailsel kirjeldamisel on sellest teadmisest vähe abi, kuid see muutub oluliseks siis, kui suulisel pärimusel põhinevaist allikaist paremaid lihtsalt pole.

Bibliograafilised lühendid

ANET = Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament, ed. J. B. Pritchard, Princeton, NJ, 1969.

FGrHist = Die Fragmente der griechischen Historiker, ed. F. Jacoby, Berlin–Leiden. 1923–1958.

JAOS = Journal of American Oriental Studies

JNES = Journal of Near Eastern Studies

Rose = Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta, coll. V. Rose. Stuttgartiae 1886, repr. 1966.

Artikkel valmis ETF grantide 8669 ja 8993 toel.

Mait Kõiv

(1973), vanaaja dotsent,
Tartu Ülikool, Lossi 3, 51003 Tartu,
mait.koiv@ut.ee

⁸⁷ Tüüpnäitena võib tuua Oidipuse, kelle võimuletõusule järgnes pagendus ja surm võõrsil (käsitletud pikalt Sophoklese tragöödias „Oidipus Kolonososes“), kuid analoogilisi näiteid eri rahvaste folkloorist on toonud ja vaiginud: V. Propp. Oedipus in the light of folklore (viites 53), lk. 112–119. O. Rank loeb kangelase pagendust kangelasbiograafia tüüpmotiiviks (O. Rank. The Myth of the Birth of the Hero (viites 1), lk. 197–199).